

КОНЦЕПЦІЯ УСПІШНОГО СТАРІННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

А.В. Коллі-Шамне

Херсонський державний університет, shamne@ukr.net

Феномен успішного старіння є предметом уваги науковців вже декілька десятиліть [3]. Однак, до сих пір залишається досить багато білих плям, пов'язаних як з інтеграцією накопичених знань, так і з нестачею емпіричних даних про успішне старіння різних груп людей в різних соціальних, культурних, кризових умовах. Зокрема майже відсутні дані про успішне старіння у періоди складних соціальних змін, прикладом яких є війна.

В умовах війни люди похилого віку відчують **подвійний стрес**. Нормативний стрес старіння (загострення хвороб, втрата когнітивних функцій та інші нормативні втрати, що супроводжують старіння, наприклад, зміна соціальних ролей, стосунків, здоров'я) супроводжується стресом, пов'язаним з викликами війни (страх за життя, невпевненість у майбутньому, неможливість пристосуватися до нових реалій, розлука з близькими тощо). Отже, в умовах війни люди похилого віку виявляються найбільш вразливою категорією населення та наражаються на подвійну небезпеку маргіналізації та соціальної ізоляції, розлуки з близькими, втрати ідентичності тощо.

Тому існує гостра потреба у великомасштабних програмах охорони психічного здоров'я людей похилого віку у постраждалих від війни країнах. Все це ставить на порядок денний безліч питань методологічного характеру. Чи є концепт успішного старіння універсальним? Чи можна операціоналізувати концепцію успішного старіння для оцінки та пояснення старіння людей, які перебувають в зоні перманентної загрози? Якщо так, то якими критеріями, показниками воно має вимірюватися? Яким чином люди похилого віку можуть підтримувати успішне старіння перед обличчям стресорів війни та розв'язувати проблеми власного старіння в зоні військового конфлікту чи у вимушеній міграції?

З огляду на те, що нам не вдалося знайти досліджень щодо особливостей успішного старіння в умовах війни, ми поставили за мету здійснити проблемно-рефлексивний аналіз концепції успішного старіння, визначити найбільш дотичні цій темі проблемні питання, а також її продуктивність/евристичність для дослідження успішного старіння українців похилого віку в умовах широкомасштабної війни з росією. Для цього ми (1) розглянемо сучасний стан проблеми успішного старіння, потім (2) проаналізуємо певні суперечності та проблемні зони цього концепту, які прямо чи опосередковано пов'язані з проблемою успішного старіння в умовах війни.

Rowe J. W., Kahn R. L. сформулювали найбільш відому сучасну теорію успішного старіння на рубежі 1980-1990-х років ХХ століття. Вони визначили успішне старіння як поєднання трьох елементів: профілактика хвороб (низька ймовірність захворювання або отримання інвалідності внаслідок хвороби); гарне фізичне і когнітивне здоров'я (висока функціональна пізнавальна та фізична працездатність); максимально можлива залученість в життя суспільства [5]. За останні 50 років, що минули відтоді як Rowe J. W. та Kahn R. L. уперше сформулювали основні принципи моделі, вона набула значної популярності [3]. Про концепцію та її компоненти написано тисячі статей, запропоновано понад 100 варіацій вихідної моделі та значна кількість її операціоналізацій [1].

Водночас концепція «успішного старіння» викликає багато дискусій та суперечок у наукових колах [3]. Основні сучасні мета-аналітичні дослідження успішного старіння [1] фіксують основні напрями критики та удосконалення моделі успішного старіння. Ми зафіксували увагу на **семи проблемних зонах**, які можуть бути відправними пунктами дослідження успішного старіння в умовах війни:

- Нечіткість критеріїв успішного старіння и його операціоналізації.
- Нечіткість розведення концепту успішного старіння з близькими за змістом поняттями (наприклад, здорове, активне старіння).
- Відповідальність людини за успішність старіння («людина – соціум»).
- Дихотомічний дискурс та тіранія концепції успішного старіння.

- Соціально-структурні нерівності між людьми та неможливість старіти однаково «успішно».
- «Нівелювання культурної специфіки старіння».
- Розбіжності суб'єктивних та об'єктивних поглядів на успішне старіння.
- Зсув з біомедицинських да соціо-психологічні критеріїв та психологізація концепту успішного старіння.

Зазначимо, що за останні 50 років «успішне старіння» стало всесвітньо відомою та впливовою концепцією, яка прагне пояснити процес старіння. Деякі з її підходів більше зосереджені на фізичних, біомедичних, інші – на психосоціальних компонентах успішного старіння, які останнім часом прагнуть інтегруватися в цілісний біопсихосоціальний підхід та запропонувати більш широке розуміння процесів соціальної та психологічної адаптації людей похилого віку як суб'єктів власного життя. Успішне старіння охоплює виміри фізичного, функціонального, соціального та психологічного здоров'я, які дослідники прагнуть брати до уваги в контексті як об'єктивних, так і суб'єктивних умов.

Однак, побудові цілісної інтегративної концепції заважає неймовірна широта визначення успішного старіння, нечіткість його розведення з близьким за змістом поняттями та чисельні проблемні питання, які залишаються дискусійними. Їх обговорення часто обмежується конкретною дослідницькою проблематикою і не утворює логічно послідовного і внутрішньо структурованого наукового поля. Наукові дискусії, які виникають на різних рівнях, пов'язані або з соціетальними, або з особистісними чи біомедичними аспектами проблематики старіння і не сприяють інтегрованому узагальненню наявних досліджень. Критерії успішного старіння залишаються незрозумілими для нефакхівців, дослідників та політиків, незважаючи на десятиліття досліджень з цієї теми. Все це заважає адекватному використанню концепту у конкретній дослідницькій проблематиці, зокрема, дослідженню успішного старіння в умовах війни.

Представлена розвідка має проблемно-пошуковий характер. Вона радше ставить запитання, ніж відповідає на них. Зокрема, методологія проблемно-

орієнтованого та інтегративного аналізу була використана для визначення того, які проблемні зони концепту успішного старіння, можуть сприяти операціоналізації успішного старіння та пошуку його біопсихосоціальних показників та критеріїв в умовах війни. Здійснені рефлексивні розвідки дозволяють сформулювати певні імпліцитні та експліцитні ідеї.

Моністична модель/визначення успішного старіння є складним завданням, тому багатомірний підхід до успішного старіння в умовах війни може бути більш інформативним, ніж зосередження уваги на окремих компонентах успішного старіння. Багатовимірність успішного старіння підкреслює складність чинників, що впливають на досвід старіння та розмаїття задіяних вимірів: функціональних, психологічних, соціальних, духовних чи екологічних. Модель успішного старіння в умовах війни має включати непрофесійну, суб'єктивну складову значущості успішного старіння, використовувати континуум успішного старіння, а не дихотомічні межі для визначення «успіху» або його відсутності, чітко розрізняти предикторні та складові змінні успішного старіння та використовувати переважно багатодоменні предиктори, враховувати об'єктивні соціально-економічні нерівності та вразливості людей похилого віку, які можуть зростати в умовах війни.

Важливо переосмислити відносно статичний характер моделі успішного старіння, її акцент на особистому контролі над результатами пізнього життя, ігнорування історичного й культурного контексту та соціальних відносин при впливі на функціонування у період пізнього життя. Зокрема, модель МакАртура [5] потребує доповнення з акцентом на розвиток у період старіння у складних стресових умовах, а також та має бути доповнена у контексті принципів життєвого циклу, які розглядають розвиток протягом усього життя як динамічний процес, пов'язаний з історичним часом і місцем, що перебуває під впливом павутиння відносин, з якими пов'язані люди, а також більш віддалені соціальні структурні фактори.

Має бути вирішена дилема «універсальності – унікальності». З одного боку, залишається потреба в консенсусі існуючих підходів та універсальному

описі успішного старіння, а також у одностайних робочих визначеннях індикаторів цього явища. З іншого, концепції явно не вистачає конкретних даних щодо успішного старіння в особливих умовах – війни, стихійні лиха, травматичні життєві обставини, біографічні чи нормативні кризи тощо.

Мають бути визначені теоретико-методологічні засади вивчення успішного старіння в особливих умовах. На нашу думку, для дослідження успішного старіння людей похилого віку, які одночасно зазнають дію нормативних стресорів старіння та соціальних стресорів, пов'язаних з випробовуванням війни, корисною може бути модель проактивності успішного старіння людей похилого віку [3]. Вона концентрується на тому, як внутрішні та зовнішні ресурси сприяють підтримці якості життя у старості, якими є несприятливі та захисні фактори тощо.

Концепти стійкості, осмисленого сталого старіння та життєстійкого старіння можуть слугувати побудові українського наративу життєстійкості та самозарадності, який одночасно охоплює негаразди, втрати, позитивні надбання та процес поєднання як позитивних, так і негативних результатів. Ідея українського національного наративу успішного старіння в умовах війни має враховувати культурну специфіку української нації, а також суб'єктивний погляд літніх українців на можливість, значущість та показники успішного старіння в умовах війни, який одночасно охоплює вразливості та потенціали, ресурси та втрати.

Рефлексивна розвідка неминуче стикається з рядом запитань для науковців, зацікавлених у розумінні успішного старіння, яке містить війну як приховану змінну. Якими є мінімальні критерії та визначення, необхідні для опису успішного старіння українців в умовах війни? Як ми маємо узгоджувати різні моделі успішного старіння в цьому дослідженні? Наскільки важливим є індивідуальне сприйняття українців у визначенні показників та критеріїв їх старіння у умовах війни? За яких умов люди похилого віку можуть успішно старіти навіть перед обличчям стресорів війни? Які накопичені внутрішні чи зовнішні ресурси можуть бути значущі для активного розв'язання проблем старіння? Які первинні взаємодії (наприклад, соціальне середовище, риси

особистості, життєвий шлях, самооцінка успішності старіння тощо) також слід брати до уваги ?

Незважаючи на те, що успішне старіння не є «ідеалом» опису прогресивного шляху старіння, воно сприяє боротьбі з негативними стереотипами про старіння, ейджизмом, дискримінацією та стигматизації цієї категорії населення [4]. Це надзвичайно важливо у суспільстві, яке відстоює свою свободу через численні випробування війни. Тому стає все більш важливим не тільки відповісти на поставлені вище питання, але і активізувати практичні заходи у сфері охорони здоров'я для забезпечення оптимальної якості життя для всіх людей похилого віку та транслювати той образ старості і старіння, який відповідає запитам нашого суспільства.

Література:

1. Cosco T.D., Prina A.M., Perales J., Stephan B.C., Brayne C. Operational definitions of successful aging: A systematic review. *International Psychogeriatrics*, 2014. Vol. 26. P. 373–381. DOI:10.1017/S1041610213002287
2. Kahana E., Kelley-Moore J., Kahana B. Proactive aging: a longitudinal study of stress, resources, agency, and well-being in late life. *Aging Ment Health*, 2012. Vol. 16(4). P. 438–451. DOI: 10.1080/13607863.2011.644519
3. Katz S., Calasanti T. Critical perspectives on successful aging: does it "appeal more than it illuminates"? *Gerontologist*, 2015. Vol. 55(1). P. 26–33. DOI: 10.1093/geront/gnu027.
4. Kolly-Shamne A.V., Patapas, A. Age discrimination, gerontostereotypes, and gerontological ageism: Cross-cultural aspect. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*, 2021. Vol. 7(4). P. 76–85.
5. Rowe J.W., Kahn R.L. Successful aging. *The Gerontologist*, 1997. Vol. 37(4). P. 433–440. doi:10.1093/geront/37.4.433